

Kvinnor och egendom under tidigmodern tid – forskningsläge och forskningsstrategier

”I do think it is the hardest thing in the world, that your estate should be entailed away from your own children; and I am sure if I had been you, I should have tried long ago to do something or other about it.”/.../and she continued to rail bitterly against the cruelty of settling an estate away from a family of five daughters, in favour of a man whom nobody cared anything about.

Jane Austen, *Pride and Prejudice* (1813)²

Med dessa hårda ord lät Jane Austen sin romanfigur Mrs Bennet falla sitt omdöme över det engelska fideikommissystemet. Genom detta utestängdes alla hennes fem döttrar från möjligheten att överta faderns egendom, som istället skulle gå till en avlägsen, manlig släkting. Fideikommissinstitutet förkroppsligade tre i England viktiga principer: det gynnade som regel äldste sonens (eller annan manlig släktings) rätt till fast egendom, det förhindrade att sådan egendom splittrades vid dödsfall, och det accepterade att en ägare (den som ursprungligen gjort egendomen till fideikommiss) hade en extremt stor förfoganderätt på bekostnad av senare generationers rätt att också bestämma över egendomen. Det var, kan man sammanfatta, ett patriarkalt institut, som hade sin grund dels i en önskan att bevara stora egendomar intakta, dels i en selektiv respekt för den enskildes rätt att göra vad han ville med det som var hans.

Nåväl, det gick ju bra ändå för Mrs Bennets dotter Elizabeth: hon fann en rik arvinge att gifta sig med. Det säger något om de strategier som kvinnor kan ha tvingats utveckla i system som det ovan beskrivna.

Det var inte bara genom fideikommissbestämmelser som äldste sonen gynnades i England. Även andra regler pekade i samma riktning, vilket vi snart ska komma tillbaka till. Det engelska systemet innebar kort sagt att (den manliga) förstfödsrätten var starkt markerad. Som en motpol till detta står system, där egendomen efter dödsfall fördelas enligt likarättsprincipen. Pojkar och flickor, äldre och yngre, alla har de rätt att få del av såväl löst som fast. Ett exempel på detta återfinns vi i Leksand i Övre Dalarna. I den nyutkomna boken *Marken, gården, släkten och arvet* har Ulf Sporrang och Elisabeth Wennersten i detalj visat hur likarättsprincipen tillämpades i några leksandsbyar under en hundraårsperiod.³ De kan belägga att principen inte, som man kunnat tro, ledde till någon extrem fragmentarisering av ägolofterna, åtminstone inte så länge som

staten lät folk fördela arv som de ville och nyodling var möjlig. Först efter storskiftet uppkom, enligt författarna, den kraftiga fragmentarisering för vilken Övre Dalarna blivit känd.

Sporrongs och Wennerstens resultat visar konkret hur viktigt det är att förstå hur arvssystem fungerat i äldre tider. För samma slutsats talar Amy Louise Ericksons bok *Women and property in early modern England*. Erickson har analyserat förstfödslorens och andra rättsreglers betydelse för engelska kvinnors tillgång till egendom och självbestämmande.⁴ Precis som Sporrong och Wennersten kullkastar hon genom sina resultat s.k. etablerade sanningar och öppnar för nya och spännande forskningsfält. Hennes undersökningsområde kan ses som en direkt motpol till Övre Dalarna.

Frågor om arvsregler och arvsstrategier har knappast ägnats stor uppmärksamhet i modern svensk forskning. Det saknas följaktligen underlag för att göra mer generella utsagor om svensk arvspraxis i äldre tider. Förutom Sporrongs och Wennerstens nyutkomna bok, finns artiklar av Christer Winberg och David Gaunt. Winberg har undersökt hemmansöverlåtelse under 1800-talet i ett område i Västergötland. Dessutom tangeras naturligtvis arvsproblematiken i *Grenverket*, då släktbegreppet är centralt i den undersökningen.⁵ Gaunt har å sin sida diskuterat frågor kring arvsöverlåtelse på ett mer principiellt plan.⁶ Eva Zernell-Durhán har i en mindre undersökning studerat en by i Västernorrland, där arvsstrategierna var fundamentalt olika de, som Sporrong och Wennersten kartlagt. Här eftersträvade man nämligen att hålla samman egendommarna, och överlät dem som regel till manlig arvinge,⁷ något som för övrigt är känt även från Gotland. Hur stor andel av de jordägande som var kvinnor har diskuterats av Jan Samuelsson, för adelns del, och av Eva Österberg, för bonde- och stadsbefolkningens del.⁸

Dessa arbeten tar inte som sin främsta uppgift att explicit problematisera egendomsinnehavets betydelse för kvinnans samhällsställning, även om resultaten naturligtvis ger underlag för vissa resonemang. Här finns det i stället anledning att nämna Marja Taussi Sjöbergs forskning, liksom ett pågående projekt av Maria Sjöberg om kvinnor, arv och jord i Dalarna. Deras forskning kommer att på ett väsentligt sätt kunna bidra till den diskussion, som förs i bl.a. Amy Louise Ericksons bok, men behovet av flera empiriska undersökningar kvarstår.

Syftet med denna artikel är tvåfaldigt. Vi vill för det första presentera och diskutera ett nytt forskningsläge kring kvinnor, egendom och arv under tidigmodern tid. Den litteratur vi kommer att behandla rör främst det anglosaxiska området, där man på ett tydligt sätt problematiserat kvinnors rätt till egendom under denna tid: om och hur kvinnor hade tillgång till olika slags egendom, och vad det i så fall avslöjar om maktstrukturer och genusystem. Vi vill för det andra formulera några forskningsstrategier, som kan bli viktiga för att infoga svenska resultat i ett större komparativt sammanhang. Strategierna rör såväl val av källmaterial som konkreta frågeställningar.

I. Varför studera kvinnor och ägande? Ett nytt forskningsläge

Ägandets betydelse för kvinnor i samhället

I modern historieforskning har kvinnors liv under äldre tid redan studerats ur flera aspekter. Vi vet t.ex. en hel del om kvinnor och brottslighet i allmänhet och sedlighetsbrott i synnerhet.⁹ Kvinnor och arbete i olika miljöer har studerats, med viss koncentration till deras roll inom hantverket. Frågor om kvinnors tillgång till jordegendom har inte varit lika centrala, och att nu fokusera på detta kan således ses som en komplettering av tidigare forskning. Denna komplettering framstår som särskilt viktig för äldre tider, då jord var ett centralt produktionsmedel, och då de jordrättsliga förhållandena ofta var mångskiftande och svåröverskådliga. Sue Sheridan Walker konstaterar därför, med tillfredsställelse, i inledningen till *Wife and widow in medieval England* att historiker nu i större utsträckning ägnar intresse åt just rätt till jord. Denna nya trend, ”return to land”, kan bli viktig för att belysa kvinnors deltagande i ägande och i ekonomin i stort,¹⁰ men den får dock inte leda till en ensidig betoning av just fast egendom på bekostnad av andra egendomstyper.

Forskning om kvinnor och egendom kan alltså motiveras utifrån att det är ett hittills försummat forskningsfält. Ett viktigare argument är dock, enligt vår mening, att frågan om kvinnors rätt till egendom kan ge ny kunskap om genussystemets bas och funktionssätt. Att ägande av och kontroll över produktionsmedel också ger makt är en tanke, som blivit närmast självklar i historieforskningen. Frågan är, som Anita Göransson betonat, om man inte på ett mer konsekvent sätt borde överflytta den till diskussionen om könsbaserad makt.¹¹ Påverkas kvinnors samhällsställning i en positiv riktning om de får egendom, över vilken de själva förfogar? Får en kvinnlig ägare lika stor makt genom sitt innehav som en manlig ägare (*ceteris paribus*)? Allokeras egendom utifrån könsmässiga kriterier?

Dessa frågor ligger på ett mer abstrakt plan, men de kan lätt operationaliseras genom en diskussion av arvssystem i äldre tider. Arv var länge det vanligaste sättet att överföra egendom, och därmed den viktigaste källan till förmögenhet.¹² Arvsreglerna var också i många länder könsmässigt skeva; de allokerade större egendom till söner än till döttrar. Trots detta har kvinnor bevisligen haft tillgång till egendom, men en viss överbetoning av mäns ägande och av lagnivån har lett till att man i forskningen feltolkat eller förbisett detta kvinnliga ägande.¹³

Redan 1984 formulerade Renée Hirschon, i *Women and property – women as property*,¹⁴ frågan vilken betydelse förhållandet till egendomen haft för relationen mellan män och kvinnor. Genom att undersöka egendom kunde man, menade hon, komma åt nya aspekter av kvinnans situation, däribland relationen mellan könen. Någon större effekt på forskningen hade detta inte. Större monografier, i stil med Amy Louise Ericksons studie, är fortfarande sällsynta. Susan Staves gav 1990 ut boken *Married Women’s Separate Property in Eng-*

land, 1660–1833, som behandlar gifta kvinnors enskilda egendom.¹⁵ Även om boken handlar om kvinnor, är Staves mer intresserad av själva egendomen. Kvinnorna blir hos henne ett medel att synliggöra de delar av egendomsövertågelseerna, vilka hamnar i skymundan när man undersöker ämnet ur en klassaspekt. Med Staves angreppssätt blir det möjligt att tydligare se vilka intressen som låg bakom regleringen av gifta kvinnors ägande. Ett mer rättshistoriskt perspektiv har anlagts av Marylynn Salmon i *Women and the law of property in early America*.¹⁶ Även hon poängterar spänningen mellan lag och praxis, ett tema som också är genomgående i den nyss nämnda antologin *Wife and widow in medieval England*. Forskningen har hittills i huvudsak berört anglosaxiska förhållanden under tidigmodern tid, men en utvidgning i både tid och rum är på väg. Så undersöker t.ex. Maxine Berg kvinnors egendomsinnehav i samband med den industriella revolutionen och James Collins samt Barbara Diefendorf förhållandena i Frankrike.¹⁷ Nämnas kan också ett stort komparativt arbetsprojekt, under ledning av Joseph Goy och med huvudsaklig inriktning på förhållanden i den romanska världen.¹⁸

Presentation av Women and property in early modern England

Amy Lousie Ericksons undersökningsperiod sträcker sig från 1580 till 1720. Geografiskt spänner studien över flera områden, med varierande näringsstruktur. Erickson koncentrerar sin undersökning till de vanliga kvinnorna, ”the ordinary women”. Det gör att hon utesluter både samhällets översta skikt – aristokratin och lågadeln – och det lägsta – de som levde i konstant fattigdom. Med den avgränsningen kommer hon åt 70–80 % av befolkningen. Även om inte de yttersta skikten är med, är det ändå en stor socio-ekonomisk spridning inom gruppen, med en hel del nog så välbeställda familjer.¹⁹ Som Erickson använder ordet property inkluderas inte bara sådant mot vilket äganderättsliga anspråk riktades, utan även ting som kvinnor innehade med villkorliga rättigheter.

Undersökningen koncentreras till överförande av egendom i samband med dödsfall samt vid ingående av äktenskap. Erickson lägger inte någon större vikt vid själva förfogandet över och disponerandet av egendomen, vilket inte heller kommer till direkt uttryck i de källor hon använt. Hon är i första hand intresserad av vanliga kvinnors liv, och egendomen blir ett viktigt medel för att rekonstruera detta. Hon betonar, och är förvånad över, att man hittills som regel inte inkluderat en genusaspekt i studiet av ägande under tidigmodern tid.

Delvis kan detta bero på att man i engelsk forskning inte tillräckligt diskuterat förhållandet mellan lagarna och tillämpningen av dem. Utifrån lagens hårda bestämmelser har man antagit att kvinnans tillgång till egendom varit dålig. Den normativa nivån måste emellertid nyanseras, och sedan naturligtvis kombineras med en undersökning av praxis. Förhållandet mellan norm och praxis och spänningen dem emellan utgör det genomgående temat i boken. Det viktigaste resultatet är nämligen att många restriktioner för kvinnor inte hade särskilt stor effekt i praktiken: skillnaderna mellan lagtext

och praktik var stora. Spänningen mellan nivåerna gav också utrymme för kvinnorna att utnyttja systemet, och Erickson lyfter fram flera strategier för att kunna kringgå de restriktioner som fanns.

Att norm och praxis kan skilja sig åt på många punkter är egentligen självklart.²⁰ Här verkar det dock vara så, att man i såväl England som Sverige lagt tonvikten vid den ena av dessa nivåer. I England har man främst studerat kvinnor och normer (lag och ideologi), mycket utifrån hur kvinnor skulle uppföra sig. I Sverige har vi i betydligt större utsträckning ägnat oss åt att studera den tillämpade nivån – dock inte med avseende på egendom – medan den normativa nivån har behandlats mer översiktligt.²¹ Delvis beror detta på källäget. Framför allt tycks det i England finnas en mängd samtida litteratur som behandlar kvinnor och deras rättsliga ställning enligt norm och doktrin.²² Sedan tillkommer hushållsmanualer, uppfostringslitteratur och liknande. Även om vi inte har lika mycket av sådant material i Sverige, skulle det som finns kunna användas i större utsträckning. Så har t.ex. Eva Österberg använt sig av likpredikningar för att komma åt dåtidens bild av hur kvinnor skulle bete sig.²³

Vill man studera egendomsöverlåtelse och deras effekter för kvinnor, finns det en rad faktorer att ta hänsyn till. Amy Louise Erickson pekar ut dessa, liksom Susan Staves:

1. de rättsliga reglerna,
2. om och hur de användes i praktiken,
3. kvinnans klasstillhörighet,
4. den sociala konstruktionen av genus,
5. ägandets eller egendomens beskaffenhet.²⁴

Staves uppsplattning är värdefull. Vi vill dock modifiera den på två punkter. För det första menar vi att det för äldre tider är för snävt att bara titta på klasstillhörighet. Avgörande för tillgång till egendom var dessutom kvinnans civilstånd och den roll hon hade i hushållet. För det andra menar vi att Staves i allt för hög grad betonar strukturella förhållanden, på bekostnad av aktörspektivet. Att aktörspektivet är viktigt att beakta även inom genusforskning har bl.a. påpekats av Christina Carlsson Wetterberg.²⁵ Här blir begreppet kvinnlig strategi centralt. Hur agerade kvinnor inom samhällets olika skikt för att skydda sig mot negativa effekter av egendomslagstiftningen?

Den följande framställningen kommer att disponeras efter Staves uppsplattning, med de tillägg som här nämnts. Vi diskuterar först rättsreglerna i England och Sverige (II). Det därpå kommande avsnittet (III) tar inte direkt upp praxis, eftersom det är om denna som kunskap saknas, men diskuterar vilket material som bäst belyser den praktiska nivån. I avsnitt IV diskuterar betydelsen av kvinnors klasstillhörighet, men också deras civilstånd och hushållsroll. Därpå följer ett avsnitt (V) som behandlar en del av den sociala konstruktionen av genus; här går vi närmare in på Amy Louise Ericksons resultat. I avsnitt VI behandlas betydelsen av olika typer av egendom. Därefter (VII) tar vi, i motsats

till Staves, upp två specifika (kvinno)strategier: att upprätta testamente och att gå till högre rättsinstans.

Amy Louise Ericksons undersökning kastar nytt ljus över en rad aspekter när det gäller kvinnors liv, och ger många spännande uppslag för vidare forskning. Resultaten vilar på ett stort och väl analyserat källmaterial. På så vis svarar den mot ett behov, som bl.a. Susan Staves uttryckt, nämligen vikten av ett stort empiriskt underlag. Först genom att till detta ställa en rad konkreta frågor, kan man komma åt ekonomiska relationer personer emellan,²⁶ och i förlängningen göra generaliseringar. Ytterst sett handlar det om att förstå genussystemens funktionssätt. Har tillgång till egendom givit kvinnor makt, eller har tvärtom genusbaserad makt styrt tillgången till egendom?

II. Rättsreglerna och rättsinstanserna

Engelsk *common law* var en enhetlig, från kungamakten utgående rättsbildning, vilken infördes i England från ca 1200.²⁷ Den innehöll två för kvinnor betydelsefulla bestämmelser, vilka vanligtvis omtalas som *primogeniture* och *coverture*. Enligt principerna om *primogeniture* skulle hela den fasta egendomen överlätas till den äldste sonen, om den var *freehold*. *Coverture* innebar å sin sida att man och kvinna betraktades som en, fiktiv, person under äktenskapet, och mannen var den, som var denna persons språkrör och hade rätt att föfoga över boets tillgångar. I en något äldre engelsk forskning har dessa båda bestämmelser tagits till intäkt för att ge en mörk bild av den engelska kvinnans rättsliga ställning under tidigmodern tid.

Men man kan inte dra några slutsatser om kvinnors (eller mäns) ställning utifrån arvsreglerna, om man inte först har gjort klart för sig huruvida dessa regler sågs som bindande eller inte. Tillät lagen att en förälder delade upp sin egendom på annat sätt än vad lagen rekommenderade, eller saknades denna möjlighet? Bara i det senare fallet kan arvsreglerna ha haft ett entydigt inflytande över hur resurser kanaliseras mellan generationer. I det förra fallet talar de bara om hur egendomen skulle fördelas om den döde hade underlåtit att göra något speciellt arrangemang, d.v.s. ett testamente. En mellanform mellan system, där testamentsrätt saknas helt, och system med total testamentsfrihet utgörs av sådana, där det finns s.k. laglotsbestämmelser: arvlåtaren kan visserligen testamentera bort en viss del, men arvingarna kan kräva att få ut sin laglott. Frankrike är ett land som ofta tas som exempel på ett laglottssystem.

I England fanns det under den aktuella perioden en relativt stark testamentsrätt, och under perioden 1692–1725 stärktes den ytterligare, i och med att de laglotsbestämmelser (*reasonable parts*) som fanns avskaffades i vissa viktiga områden.²⁸ Genom att upprätta testamente kunde man kringgå primogeniturbestämmelserna, och det fanns också möjlighet att genom äktenskapsförord undgå bestämmelserna om *coverture*. Avtalsfriheten var således stor.

Ser vi så till svensk lag, så föreskrev ärvdabalkarna dubbelt så mycket till

söner enligt landslag, lika arvsrätt enligt stadslag. Hur stark var då den bindande kraften hos dessa bestämmelser? Här menar vi att Sverige under tidigmodern tid får klassificeras som den nyssnämnda mellanformen. Det fanns testamentsrätt, men den var inte obegränsad. Begränsningarna härrörde dock inte från laglottsbestämmelser, utan ifrån det svenska sättet att skilja på arvejord och avlingejord. Med avlingejord (och lös egendom) fick man göra vad man ville, inklusive att testamentera bort den, men för arvejord var förbudet nästan totalt. 1686 års testamentsstadga innebar här en viss uppmjukning, men i 1734 års lag skärptes bestämmelserna igen. Först 1762 blev det återigen lättare att upprätta testamente.²⁹

I ett renodlat laglottssystem preciseras laglotten som en viss del av boets värde. I ett system, som det svenska, var storleken på barnens ”laglotter” (d.v.s. den del, som inte kunde testamenteras bort) beroende av hur mycket arvejord som fanns i boet. Proportjonen mellan arve- och avlingejord blev kort sagt viktig. Om en far hade mycket avlingejord och lite arvejord, är det inte särskilt upplysande att säga att sönerna fick ära dubbelt så mycket (arve)jord som döttrarna. Vad man behöver veta är hur fadern utnyttjade sin frihet att göra vad han ville med avlingejorden.

För en fullständig förståelse av hur svensk egendom hanterades och hur svenska döttrar gynnades, eller missgynnades, vore det därför *strategiskt* att sikta in sig på vad man gjorde med stora innehav av avlingejord. Här fanns nämligen två möjligheter: antingen sökte man skapa större rättvisa mellan barnen genom att testamentera mer avlingejord till döttrarna, eller så utnyttjade man testamentsrätten till att ge en son ännu mer. Beroende på vilken väg som valdes, kan det svenska systemet anta karaktären av ett likarättssystem, eller ett förstfödsrättssystem. Naturligtvis måste man här räkna med regionala och sociala variationer, varför uttrycket ”svenskt system” säkert är missvisande. Men för kommande internationella komparationer är det icke desto mindre väsentligt att det klargörs hur ett arvejordssystem kunde fungera med avseende på kvinnors åtkomst till jord.

Common laws ställning inom ramen för ett system med flera rättstraditioner är också väsentlig i Ericksons undersökning. I England fanns det under perioden s.k. *equity courts*, högre appellationsdomstolar som gjorde skälighetsbedömningar och kunde avvika från common laws strikta bokstav. Det fanns vidare lokala godsdomstolar (*manorial courts*) och kyrkliga domstolar; de senare spelade stor roll eftersom det var hos dem man registrerade testamenten och bouppteckningar. Slutligen påverkades rättsförhållandena av olika skrivna förordningar (*statute law*). I modern engelsk forskning har det framhållits att kvinnors (och då framför allt änkers) rätt till egendom oftare fann stöd i godsens lokala sedvanerätter än i common law, och att kvinnors rättsliga ställning stärktes av att equity courts visade respekt för sedvanerätten.³⁰

I Sverige, liksom i England, fanns det en rad olika rättstraditioner och domstolar, vilka är viktiga i sammanhanget: häradsrätter, städernas domstolar, bergstingsrätter, konsistorier och vissa enstaka gårdsrätter. Viktiga är också de

högre rättsinstanserna, och då främst hovrätterna. Ty liksom engelska equity courts, kunde – och brukade – hovrätterna göra avsteg från lagens bokstav,³¹ för att i stället göra olika skälighetsbedömningar. Hur man bedömde testamenten, äktenskapsförord (och morgongåvor) kan man alltså inte gissa något om utifrån lagtexterna, utan här måste praxis studeras.³²

III. Praktisk tillämpning: hur kan man komma åt den?

Amy Louise Ericksons material inbegriper domböcker från olika typer av domstolar. Framför allt har hon dock valt att studera källtyper, som belyser hur man genom avtal föranstaltade om egendom på annat sätt än vad common law föreskrev. Det handlar om testamenten och äktenskapsförord. Det handlar också, och i stor utsträckning, om bouppteckningar. Genom metoden att jämföra bouppteckningen med testamentet kan hon visa hur stor andel av boets totala värde som faktiskt överläts på hustrur, döttrar och andra kvinnliga släktingar. Metoden är mödosam, och har ställt höga krav på materialet; det måste ju finnas många bon, från vilka det har bevarats såväl testamente som bouppteckning för att studien skulle gå att genomföra.

Ericksons arbete aktualiserar frågan om man i svensk forskning kunde nå nya och viktiga resultat genom att i högre utsträckning och mer systematiskt ta in andra materialgrupper än underrättsdomböcker. Det sagda innebär på intet sätt något ifrågasättande av denna källtyp. Vi är nästan en hel generation av historiker som kan vittna om det rika utfall, som underrätternas domböcker givit och alltfört ger.³³ Genom användningen av sådana domböcker har ett stort steg tagits mot en fördjupad förståelse av relationen mellan norm och praxis. Även för frågor om arv och egendomsöverlåtelse är de utmärkta, som följande exempel visar.

Ett återkommande tema i 1600-talets arvstvister tycks ha varit just den motsättning, som vi ovan pekat på, mellan den enskildes frihet att göra vad han ville med sin egendom och släktens anspråk på arvsrätt. I Njurunda 1642 hade knekten Erik Persson givit sin hustru 80 daler vitt mynt. Men han var, sades det i rätten, inte "rådande" över så många pengar utan hans brorsbarn hade arvsrätt i hemmanet, varför gåvan till hustrun jämkades.³⁴ År 1652 begärde Nils Persson att brodern Grels gåva till hustrun skulle jämkas, då den givits "över lag". Här skedde dock ingen ändring, dels emedan rätten redan 1644 stadfäst gåvan, dels emedan den givits både som morgongåva och som sytningslön, och hon "[för]tjänste allt väl det hon fick".³⁵

Underrätternas domböcker är således en närmast självklar källa för undersökningar kring kvinnor och egendom. Ericksons bok visar dock att resultat, som utvunnits ur underrättsdomböcker, kan förfinas ytterligare om material som testamenten, bouppteckningar och äktenskapsförord tas in i bilden. Domböckernas berättelser, vars representativitet kan vara svår att fastställa, kan sättas in i en stabilare ram, byggd på studier av vanliga egendomsdispositioner,

som inte givit upphov till tvist. Sporrongs och Wennerstens arbete har också förutsatt god tillgång till bouppteckningar och arvskafteshandlingar.³⁶

Nu är det visserligen så, att det för svenskt vidkommande inte finns så mycket av dessa materialgrupper före 1734, då ett allmänt krav på bouppteckning infördes i lagen. Först efter denna tidpunkt torde det vara möjligt att göra den typ av systematiska jämförelser mellan testamenten och bouppteckningar, som utgör grundbulten i Ericksons arbete. Bouppteckningar, äktenskapsförord och testamenten börjar nu tas in i de särskilda småprotokollen, vilket gör det väsentligt mycket lättare att arbeta med dem. För tiden dessförinnan finns det dock vissa möjligheter. För det första har det faktiskt bevarats vissa serier av äldre bouppteckningar, som kunde användas: för Malmö tiden 1546–1559 och för Stockholm från 1667.³⁷ Det finns, för det andra, relativt goda möjligheter att rekonstruera innehållet i testamenten och äktenskapsförord genom att studera tvister om sådana avtal, vilka gått till högre instans, d.v.s. hovrätterna, eftersom parterna sände in skriftliga inlagor och dokument. I hovrättsserien Libri causarum kan den typ av källor, som vi eljest saknar, återfinnas eller rekonstrueras. För den, som har arbetat med hovrätternas civilrättsliga material under 1600-talet, är det slående vilken enormt stor andel av målen som utgörs av tvister om just arv, testamenten och, i viss mån, bouppteckningar. Det är också slående att *när* kvinnor uppträder i detta material, så är det mycket ofta i just sådana tvister.³⁸

IV. Avgörande för tillgång till egendom: civilstånd, klass och roll i hushållet

Under tidigmodern tid var kvinnors ägande ofta annorlunda än det man skulle kunna kalla manligt ägande. Vilka befogenheter och möjligheter ägandet förde med sig berodde på kön.³⁹ Kön är således en viktig variabel, men långt ifrån den enda. När Amy Louise Erickson analyserar kvinnorna gör hon det utifrån deras civilstånd. Boken är disponerad utifrån dessa: jungfrur, hustrur och änkor.

Kvinnans civilstånd var viktigt för hennes position i samhället. Inte minst tydligt är detta i juridiskt hänseende, vilket också avspeglar sig i dåtida lagtexter.⁴⁰ Änkan hade, rättsligt sett, helt andra möjligheter att förfoga över och kontrollera sin egendom – och sin tillvaro överlag – än den ogifta eller gifta kvinnan. Skillnaderna var även stora mellan den gifta och den ogifta kvinnan. Som ogift stod kvinnan under förmyndare, som gift under målsman. En förmyndare hade betydligt större makt över kvinnans egendom än en målsman hade. Ätminstone för svenskt vidkommande utgjorde målsmannaskapet en del av förmyndarskapet.

Civilståndet hade dock inte bara en juridisk betydelse, utan var även avgörande i socialt hänseende. Kvinnans sociala status bestämdes alltid i relation till en man, antingen det var maken, fadern eller brodern.⁴¹ Även rent metodiskt finns det en fördel med att beakta civilstånd. Förändring av civil-

stånd gick ofta hand i hand med en förändrad relation till egendom, och det är förändring av civilstånd som satt spår i källmaterialet.⁴² De källor som på något sätt berör egendomsöverlåtelser är oftast ett resultat av dödsfall eller äktenskap. Häri ligger å andra sidan en begränsning hos källorna: de säger mindre om den sociala betydelse egendomen hade under en persons livstid.⁴³

Följaktligen är det av stor vikt att skilja mellan olika civilstånd, när man tolkar kvinnans obehörighet i rättsliga sammanhang. Barbara Diefendorf menar att denna obehörighet enbart gällde hustrun, den gifta kvinnan. Det var alltså inte kvinnan i sig som utgjorde något hinder, utan det faktum att hon var gift. Det handlade då om, som Diefendorf uttrycker det, ”a necessary adjunct to the marital and paternal authority of the head of the household”.⁴⁴ Hushållet – liksom staten – hade bara utrymme för ett överhuvud, och så länge makarna var gifta, var det mannen som hade den positionen. Samma tolkning har även Hilde Sandvik gjort.⁴⁵

När man inom forskningen talar om vad som är bestämmande för kvinnans situation framförs ofta klass- eller socialgruppstillhörighet som en av faktorerna.⁴⁶ Amy Louise Erickson laborerar inte lika tydligt med klassbegreppet som Susan Staves gör, men en stor fördel med Ericksons bok är att den inte bara begränsar sig till de mest välbärgade i samhället. Den vanliga människans egendomsinnehav kan på ett tydligare sätt visa på samhällets normer, än vad den rikes kan. Genom att inkludera ett brett klasspektrum kommer hon också bort från faran att i allt för hög grad lägga vikt vid den fasta egendomen. Att beakta den lösa egendomens betydelse är, som vi kommer till, en av Ericksons stora poänger.

Vi har hittills talat om kvinnor, och män, som individer. Deras position i hushållet har dock berörts, och bör lyftas fram ytterligare. Kvinnan måste förstås i relation till mannen, men både mannen och kvinnan måste relateras till hushållet. Man bör inte se man och kvinna under äldre tid som i första hand självständiga individer, utan som delar i en enhet, nämligen hushållet. Hushållet utgjorde under den här tiden den grundläggande och minsta enheten i samhället. Individerna definierades utifrån sina respektive roller och positioner i ett hushåll. Hushåll ges här en vidare definition än familjen.⁴⁷ Vi nämnde tidigare att den engelska lagen såg man och kvinna som en person i och med äktenskapets ingående. Man kan också uttrycka det som att de därigenom kom att ses som delar i en enhet, i vilken mannen var ansiktet utåt. Basen för hushållet var mannen och kvinnan, samt det de förde med sig i boet.

Hushållet är något som varken Amy Louise Erickson eller Susan Staves beaktar i någon större utsträckning. Istället ser de kvinnan, liksom mannen, som en individ, vilken agerar främst utifrån sina egna intressen. Agerandet i olika situationer framstår nära nog som individuella val. Den hushållsideologi, som bl.a. Susan Amussen tydligt påvisat, saknas. Amussen menar att det var en utbredd föreställning att hushållet liknade staten, och att hushållet sågs som en statsmakt i miniatyr. Liknande hierarkiska relationer fanns inom båda. Och, som tidigare påpekats, det fanns inte utrymme för mer än ett överhuvud åt

gången.⁴⁸ Inte minst när man analyserar egendomsöverlåtelse och ekonomiskt handhavande är det viktigt att se kvinnan som en del i ett hushåll. I lagtexterna utgick man ofta från hushållet – och inte individen – när den ekonomiska behörigheten behandlades. Att mannen då lyftes fram beror på att han sågs som representant för hushållet. Men, och det är viktigt att understryka, kvinnan kunde under vissa omständigheter överta den rollen.⁴⁹ Renée Hirschon poängterar att kvinnans ställning, hennes oberoende, berodde på hur hushållet var organiserat. Rollerna i hushållet var, således, i ett större perspektiv bestämmande för genusrelationerna.⁵⁰

V. Arv, hemgift och äktenskapsförord: en del av den sociala konstruktionen av genus

Med genuskonstruktion menas vanligtvis den process, varigenom det biologiska könet tillskrivs olika egenskaper och ges olika sociala roller. Det är en process varigenom maktrelationer befästs på ett ofta nästan omärkligt sätt. Joan Scott har dock formulerat en forskningsstrategi för hur processen kan undersökas. Hon pekar på fyra olika nivåer, på vilka genuskonstruktionen äger rum: den symboliska, den normativa, den politiska och den som berör den subjektiva identiteten.⁵¹

När man i svensk forskning diskuterat hur den sociala konstruktionen av genus går till, har fokus ofta legat på arbetsdelningen mellan män och kvinnor och på motsatsparet privat/offentligt. Man har visat att sådana arbetsuppgifter, som hörde hemma i det offentliga livet och inbringade lön, kodades som manliga, medan obetalt arbete i den privata sfären sågs som kvinnligt. Kvinnligt arbete har därigenom ofta kommit att osynliggöras. Dessa resonemang har varit värdefulla, men de har samtidigt begränsat perspektivet, eftersom de inte har berört alla de fyra nivåer som Scott pekat ut. Ett genussystem konstitueras inte bara genom den samhälleliga arbetsdelningen. Även fördelningen av rättigheter och skyldigheter bidrar till att grundläggande maktrelationer mellan könen, d.v.s. det Scott avsåg med den normativa nivån. Det är tänkbart att den normativa nivån var särskilt viktig i äldre tider, då de marknadsinriktade krafterna ännu inte tillåtit slå igenom fullt ut.⁵² Således blir rättssystemet viktigt att studera, och då inte så mycket normerna som den praktiska tillämpningen.

När det gäller arv i allmänhet visar Amy Louise Erickson att söner och döttrar ärvde på en jämlik basis, ja, till och med en anmärkningsvärt jämlik basis. Det framstår än tydligare när man jämför döttrarna med de yngre sönerna. Båda dessa grupper kompengades i stor utsträckning för att de inte fick jord genom en större del lösöre. Primogenitur spelade inte så stor roll i praktiken – även om det givetvis förekom att äldste sonen i en familj favoriserades.⁵³

En anledning till att effekterna av primogeniturstiftelsen inte blev så stora var de demografiska faktorerna. Endast i drygt hälften av alla äktenskap kunde

föräldrarna räkna med att det fanns en son i vuxen ålder som kunde överta ägorna.⁵⁴ Sedan var det heller inte självklart att sönerna var i myndig ålder, när deras far dog. Arvet förvaltades då oftast av modern, och kunde tillbringa en lång period i händerna på en kvinna.⁵⁵ Vidare var det långt ifrån alla i befolkningen som gifte sig. Andelen kvinnor som förblev ogifta hela sitt liv var hög och varierade från 10 % till över 20 %.⁵⁶ Andelen hos den manliga befolkningen var förmodligen lägre, men ändå inte försumbar. Om man inte gifte sig, kunde man inte heller få några legitima barn och att primogenitur då inte kunde tillämpas är självklart.

Något som också talar för att den äldste sonen inte automatiskt erhöll den största och bästa arvedelen är att änkor ofta fick betydligt mer egendom än lagen berättigade dem till.⁵⁷ Testamenten visar också tydligt att änkan ofta sattes att ensam förvalta hela arvet.⁵⁸ Erickson framkastar hypotesen att anledningen till att över huvud taget upprätta testamenten kunde vara att just minska effekten av primogenitur.⁵⁹

Erickson pekar på tydliga skillnader mellan olika klasser. Ju mer välbärgad familjen var, desto mindre del gick till änkor respektive döttrar. Bland släkter med riktigt stora jordegendomar kunde till och med avlägsna manliga släktingar favoriseras framför egna döttrar – som i Jane Austens fiktiva fall. För dessa grupper är det tydligt att jord associerades med just män.⁶⁰ Här var primogeniturreglerna en verklighet. Även i testamentesmönster kan man se en skillnad klasser emellan. Det vanliga var att döttrarna och de yngre sönerna fick lika stora andelar. I de högre klasserna kunde emellertid de yngre sönerna till och med få en mindre del än döttrarna, om föräldrarna hade bekostat sönernas utbildning. Den kostnaden räknades då av från arvet.⁶¹

Ytterligare en dimension till kvinnans arvsrättsliga ställning ges i Carol Karlsens undersökning om häxor i New England. Karlsten undersöker vilka faktorer som gjorde att vissa kvinnor blev anklagade för häxeri och andra inte. En faktor hon för fram som viktig är kvinnornas ekonomiska position och deras ställning i arvssystemet. Om en kvinna besatt egendom och om hon inte hade manliga släktingar – i första hand söner eller bröder – som kunde överta arvet, hotade hon den normala ordningen för överlåtelse av egendom och därigenom även samhällsordningen i stort. Bland de kvinnor som anklagades för häxeri hade en stor del av dem viss egendom. Betecknande i sammanhanget är också att anklagelserna inte kom när kvinnan erhöll egendomen, utan när hon stod utan manliga arvingar.⁶²

Ekonomisk ställning hänger inte bara ihop med arv, utan även med äktenskap. Lite tillspetsat kan man säga att äktenskap var det enklaste sättet för mannen att förbättra sin ekonomi, och för kvinnan den säkraste vägen till finansiell säkerhet.⁶³ Framför allt två saker bestämde hur egendomsförhållandena skulle komma att se ut i äktenskapet: hemgiftens storlek och förekomsten av äktenskapsförord. Beträffande den först nämnda, hemgiften, har det framförts att döttrars hemgift närmast är att betrakta som ett förskott på arvet och att hemgiftens funktion är att överföra egendom från en familj till en annan,

från fadern till maken.⁶⁴ Rörande äktenskapsförord menar man att det var en ovanlig företeelse, och då den alls förekommit har det varit inom de mest välbeställda familjerna.

Hemgiften hade naturligtvis ett ekonomiskt värde. Döttrarna kan därför, genom sitt krav på hemgift, sägas utgöra en ekonomisk börda för familjen. Amy Louise Erickson menar dock att historiker i hög grad har ignorerat det finansiella bidrag som kom från brudgummen. Egendomsangelägenheter i samband med äktenskapets ingående har setts som en angelägenhet för bruden och hennes familj. Ser man emellertid till vad respektive part förde med sig in i det nya boet, visar det sig att även brudgummen förde med sig ett slags hemgift, oftast av motsvarande värde som brudens.⁶⁵

Syftet med äktenskapsförord var att skydda kvinnors egendom. Det handlade inte om att kvinnan därigenom ville uppnå finansiellt oberoende, utan det fungerade som ett slags skyddsnät om äktenskapet gick i kras. Äktenskapsförord kunde också mildra effekten av målsmannaskapet. Det är dock svårt att avgöra hur pass vanligt förord var. Ericksons källor visar att ca 10 % av kvinnorna skrev någon form av äktenskapsförord, och andelen blir förmodligen högre om man räknar med att överenskommelserna oftast inte fästes på papper utan ingicks på heder och samvete. Erickson visar också att äktenskapsförord förekom i alla samhällsskikt, och att de ofta rörde relativt låga belopp. Hon menar vidare att hustrur generellt sett var angelägna om sin egendom.⁶⁶ Särskilt angelägna tycks de ha varit i områden med en viss näringsstruktur.

I diskussionen kring tidiga industrialiseringsprocesser eller, som det också brukar heta, proto-industrin har frågor om arvssedvänjor och egendomsöverlåtelser varit levande sedan 1960-talet. Joan Thirsk lanserade tanken att hushållsbaserad varuproduktion (*cottage industry*) florerade i områden där de faktiska brukarna av jorden hade stort inflytande över dess disposition. Detta inflytande utnyttjade de till att ge alla barn lika stora andelar av boet, enligt likarättsprincipen, och det ledde till att gårdarna blev små. De kunde likväl vara livskraftiga om befolkningen kompletterade inkomsterna från jorden med småskalig varuproduktion och/eller arbetsvandringar.⁶⁷ Thirsk tanken har inte fått stå helt oemotsagd,⁶⁸ men den har ändå varit svår att helt gå förbi. I sin ovan nämnda bok om Övre Dalarna knyter Sporrang och Wennersten an till hennes synsätt, och ser likarättsprincipen som något som hör hemma i bergsregioner, där den feudala kontrollen var svag och möjligheterna till binäringar goda.⁶⁹

Det finns alltså redan ett resonemang, som går ut på att kvinnors tillgång till arv, och därmed egendom, varit bättre i tidigindustriella områden.⁷⁰ Här får några av Ericksons resultat ett stort intresse. Även om hennes underlag är något bräckligt, så kan hon ändå göra sannolikt att det var vanligare att kvinnor, vanliga arbetande kvinnor, lät upprätta äktenskapsförord just i områden med hembaserad varuproduktion (mejeriproduktion och handsktillverkning). Hon diskuterar om det kan ha varit så att dessa arbetsuppgifter var kvinnans, och om kvinnor i en sådan, mer marknadsanknuten miljö blev mer

medvetna om värdet på det arbete de utförde. Är det en sådan medvetenhet som ligger bakom en möjligen starkare tendens att låta upprätta äktenskapsförord, frågar hon.⁷¹ Frågan kompliceras naturligtvis av i vilken utsträckning äktenskapsförord bevarats, samt av i vad mån man alls nedtecknade dem.⁷² Icke desto mindre så förefaller detta att vara en viktig tråd att följa upp i svensk forskning kring tidigindustriella områden och deras näringsstruktur. Det understryker också betydelsen av att klargöra kvinnans roll i hushållet och hushållets försörjningsstrategier.⁷³

Hemgift och äktenskapsförord var, liksom testamenten, företeelser som kunde rubba de föreskrivna principerna för egendomsöverföring. Lika lite som primogenitur speglade reella arvsförhållanden, lika lite var målsmannaskapet en adekvat beskrivning av äganderelationerna inom äktenskapet. Det hade inte så stor betydelse i praktiken, och Erickson går så långt som till att säga att målsmannaskapet inte var annat än en juridisk konstruktion: "coverture was – socially at least – a fiction".⁷⁴ När Erickson diskuterar målsmannaskapet gör hon det utifrån ett i första hand ekonomiskt perspektiv. Hon ser *coverture* som en form av ekonomiskt utbyte, vilket mannen hade glädje av under äktenskapet, kvinnan först som änka. Mot den hemgift kvinnan förde med sig till det nya boet erhöll hon försörjning under äktenskapet och att maken förvaltade hennes egendom, vilket inkluderade ansvar för kontrakt och liknande.⁷⁵

Men även om den underordning av kvinnan som målsmannaskapet föreskrev inte framträdde särskilt tydligt i praktiken fanns den ändå där på ett ideologiskt plan. Vid behov kunde man åberopa olika argument för och emot kvinnors rätt. Det förelåg alltså en dubbel syn på kvinnan, där det ideala skilde sig från det praktiska. Denna syn omfattades, enligt Erickson, av såväl män som kvinnor. Delvis kunde denna motsättning bestå genom att man såg olika på kvinnan som kollektiv och som individ. Samtidigt som kvinnokönet var underordnat, gällde det inte för kvinnorna i ens närmaste omgivning – mor, maka eller syster.⁷⁶ Även Susan Amussen betonar motsättningen, då hon pekar på spänningen mellan å ena sidan en ideologisk underordning och å andra sidan kvinnans betydelse i hushållsekonomin.⁷⁷

Som synes, varierade genuskonstruktionen mellan olika sociala grupper i England. Rättigheter och skyldigheter fördelades inte på samma sätt mellan könen inom olika samhällsskikt, trots att *common law* gällde för alla. Detta belyser vikten av att studera den praktiska nivån samt att försöka fånga hushållens strategier rörande överföring av egendom.

VI. Behandling och tolkning av fenomenet egendom

Som redan nämnts, påpekar Susan Staves att det är viktigt att ta hänsyn till egendomens beskaffenhet när man studerar kvinnor och egendomsöverlåtelser.⁷⁸ Vad det handlar om är bl.a. distinktionen mellan lös och fast egendom. Vi ska här diskutera vilken av dessa båda typer av egendom som var viktigast

under äldre tider. Därefter kommer vi att beröra frågan vad som var den mest effektiva metoden för att förhindra uppsplittring av fast egendom.

Under den för Erickson aktuella perioden var det mycket vanligt att föräldrar försökte kompensera döttrar genom att ge dem en väsentligt större mängd lös egendom än vad bröderna fick. Även om den äldste sonen gynnades, så gynnades han ändå inte så mycket som common laws bestämmelser kan få en att tro. Att kompensera döttrar på detta sätt var möjligt, eftersom lös egendom värdemässigt inte skilde sig så mycket från fast. Jordegendom hade förvisso ett större symboliskt värde, men det pekuniära värdet hade ännu inte kommit att bli påfallande mycket högre än värdet på hushållets viktigaste lösören.⁷⁹ Följaktligen är det, enligt Erickson, grovt missvisande att använda termen "property-less" så som man i regel gör, d.v.s. man låter den beteckna dem, som saknar jord. Ett sådant språkbruk återspeglar nämligen senare tiders förhållanden, då värdet på lösöre kommit att ligga så mycket lägre än värdet på fast egendom att det framstår som rimligt att tala om människor med endast lös egendom som egendomslösa. Men dessa prisskillnader utvecklades successivt under den tidigmoderna epoken. Först sedan de blivit en realitet kunde en strikt tillämpning av reglerna om primogenitur få ytterst negativa effekter för kvinnor. I samspelet mellan vissa äldre lagar, antagna för att skydda statens och/eller feodaladelns intresse av sammanhållna fastigheter, och nya, explosiva marknadskrafter skapades en ojämlikhet, som inte varit lika accentuerad tidigare.

Dessa observationer har inte enbart relevans för England. I Sverige får vi en kraftig stegring av värdet på (skatte)jorden under 1700-talets lopp. När detta konstaterats har jämförelsepunkten varit frälsejorden,⁸⁰ men prisstegringen kan också ha påverkat relationen mellan jord i allmänhet och lös egendom. Frågan är om det innebär en anakronism även för svenskt 1500- och 1600-tal att använda ordet "egendomslös" i betydelsen "jordlös". Frågan är också om detta i sin tur kan ge upphov till en felaktig bild av kvinnans rättsliga ställning och tillgång till resurser. Det förefaller viktigt rent *forskningsstrategiskt* att medvetet fokusera på kvinnors innehav av fast och lös egendom under längre tidsperioder. Genom att studera hur relationen mellan värdet på fast och lös egendom förändrades, och koppla detta till arvspraxis, kan vi få bättre förståelse för hur rättsregler och prisförändringar påverkat kvinnors tillgång till värdefulla resurser, oberoende av om det handlat om lös eller fast egendom.

Genom detta tillvägagångssätt kan vi dessutom få en klarare bild av kvinnors betydelse i äldre tiders kreditväsende. Erickson kan visa att kvinnor, som fått arva lös egendom i form av reda pengar eller fordringar, ofta gjorde dem inkomstbringande genom att börja uppträda som långgivare. Ensamstående kvinnor var en viktig kreditkälla på de lokala lånemarknaderna, och de kunde (under sent 1500-tal) ta in ränta på 10 %. En sådan inkomst var, skriver Erickson, fullt jämförbar med vad man kunde få in från sitt jordinnehav.⁸¹ Hennes resultat stämmer också väl överens med vad Barbara Diefendorf har konstaterat för Frankrike: kvinnor, särskilt ensamstående, var viktiga kreditgivare i det tidigmoderna Europa, och de hade väsentligt större medbestäm-

mande och inflytande än vad legala fiktioner (som t.ex. *coverture*) kan få oss att tro.⁸² Barbara Todd menar, i linje härmed, att det framför allt var änkor som erhöll lös egendom istället för fast, som fick en mer självständig social position.⁸³

Common law innehöll, som redan framgått, regler som gjorde det möjligt att hålla samman stora jordegendomar. Det man ville undvika var splittring. Samtidigt var dock testamentsfriheten stor i England, och den tilltog dessutom under perioden. Tilltog gjorde också, enligt Ericksons uppskattningar, bruket av äktenskapsförord. Sammantaget innebar detta att enskilda kunde kringgå bestämmelserna om äldste sonens förstfödsrätt och reglerna om mannens målsmannaskap för hustrun genom olika avtal. Vad man använde denna frihet till är naturligtvis en annan sak; det finns de, som menat att testamenten ofta gavs ett sådant innehåll att de också motverkade splittring av egendomar.⁸⁴ Men ur ett komparativt perspektiv framstår det som viktigt att söka utvärdera hur denna engelska metod för att uppnå sammanhållna egendomar fungerade, jämfört med områden där kravet på egendomarnas sammanhållning inte kunde avtalas bort.

Här kan den svenska metoden bli intressant. I Sverige sökte staten förhindra uppsplittring av gårdar, som också var beskattningsenheter, genom att utfärda olika förbud mot hemmansklyvning och avstyckning,⁸⁵ förbud vars kraft inte kunde upphävas genom avtal mellan enskilda. Det var inte arvsreglerna utan en lagstiftning av mer offentlighetskaraktär som brukades, även om målet var likartat. Det kan i och för sig ha varit så att folk inte alltid följde bestämmelserna. Övre Dalarna, som vi nämnde i inledningen, utgör ett tydligt exempel på myndigheternas svårigheter att få befolkningen att hantera sin egendom så, som man ville. Icke desto mindre så fanns bestämmelserna där, och de innefattade hårda hot om sanktioner.

Det man kan fråga sig är vilken av dessa båda metoder som var mest effektiv, med tanke på målet att förhindra delning och uppsplittring. Man kan också fråga sig vilken av dessa båda metoder som påverkade kvinnor mest. Var det bättre att vara kvinna i England, där man kunde få stor andel av boets tillgångar genom ett förmånligt testamente, än i Sverige, där staten förbjöd uppsplittring av den fasta egendomen? Var nackdelen för svenska kvinnor kanske mindre under de tider, då värdet på fast egendom inte var så högt och föräldrar kunde kompensera döttrar genom lös egendom? Det framstår som *strategiskt* viktigt att i svensk forskning studera arvsöverlåtelse, där man respekterade klyvningsförbudet, och överlåtelse, där man negligerade det, och att då fokusera på vad som tillföll döttrarna. I förlängningen kommer en sådan forskningsinsats inte bara att belysa kvinnors villkor utan även principiellt viktiga skillnader mellan den engelska och den svenska statsmakten. Det tycks som om den svenska formen av absolutism inbegrep större möjligheter att påverka hur de enskilda hushållen förfogade över sin egendom.

VII. Kvinnors strategier

Vi har ovan, mer eller mindre i förbigående, berört olika sätt att kringgå lagstiftningen. Att ha belagt sådana kringgående manövrer är också ett av Amy Louise Ericksons viktigaste resultat. Liknande resultat har Maxine Berg kommit fram till. Hon menar att såväl kvinnliga som manliga arbetare inom metallmanufakturerna hela tiden sökte efter möjligheter att undvika de restriktioner lagen föreskrev.⁸⁶ Sporrang och Wennersten belyser också hur en viss arvspraxis kompletterades med olika strategiska handlingar (framför allt val av äktenskapspartner) för att uppnå ett för hushållet optimalt resultat. Detta understryker ytterligare hur väsentligt det är att undersöka praktik och strategier. Vi vill här lyfta fram två särskilt viktiga, kringgående strategier, samt diskutera deras relevans för svenska förhållanden.

Testamenten

Att genom testamente fördela sin egendom framhålls som en viktig strategi av såväl Amy Louise Erickson som ett flertal andra forskare. För att denna strategiska vara aktuell krävs dock att man relativt fritt får förfoga över sin egendom. Så var också fallet i England, åtminstone för män, änkor samt ogifta kvinnor.

I Sverige såg bilden annorlunda ut. Vi nämnde tidigare att 1686 års testamentsstadga innebar en viss uppmjukning beträffande hur mycket som fick testamenteras. För kvinnor däremot – eller rättare sagt för gifta kvinnor – innebar stadgan en stor inskränkning i deras rätt att testamentera. Hustrun hade, enligt denna, rätt att testamentera sin egendom endast med råd och samtycke från maken.⁸⁷ Möjligheten att fritt förfoga över all egendom var kringskuren, liksom kvinnans rätt att över huvud taget uppräta testamente. Inte desto mindre var testamenten ett sätt att justera effekterna av de delningsprinciper, som lagen förespråkade. Inom 1686 års lagkommission såg man testamenten – liksom systemet med tagelott – som en möjlighet att reglera eventuella orättvisor. Det är dock tydligt att man menade att det i första hand var söner som skulle kompenseras, vilket underlättades av att fadern sades stå närmare sin son än sin dotter.⁸⁸

Skillnaderna mellan England och Sverige var således stora vad gäller testamentsrätten. Flera forskare har konstaterat ett mönster hos kvinnliga testatorer i England, nämligen att de i stor utsträckning överlät sin egendom till andra kvinnor. Amy Louise Erickson menar t.ex. att kvinnor oftare, relativt sett, än män gjorde testamenten,⁸⁹ och att de i hög grad favoriserade andra kvinnor. Hon menar också att kvinnor hade mer spridda förmånstagare i sina testamenten, något som tyder på att kvinnor hade ett vidare nätverk av släkt och vänner.⁹⁰ Utifrån detta drar hon slutsatsen att kvinnorna hade en annan känsla för både fattigdom och kvinnors svaghet i rättsligt hänseende.⁹¹

Susan Amussen har tidigare visat på liknande resultat. Kvinnor favoriserade i sina testamenten oftast döttrarna, och de hade en benägenhet att oftare än

männen ge ett av barnen mer än de andra. Däremot valde kvinnor, liksom män, oftast söner som exekutorer.⁹² Testamentena visar att kvinnor både kunde förfoga över sin egendom och att de förväntades kunna göra det.⁹³ Det faktum att kvinnor hade egendom att testamentera och att de också gjorde det gör att Maxine Berg talar om ett utbrett kvinnligt beslutsfattande, och om en jämlik – eller rent av fördelaktig – position för kvinnliga familjemedlemmar. Detta talar då emot den allmänna effekt man velat se i samband med industrialisering, nämligen att kvinnors socio-ekonomiska position försämrades.⁹⁴

De nu nämnda forskarna undersöker alla förhållandena i England. Barbara Diefendorf har påbörjat en motsvarande undersökning för Frankrike. Hon har hittills kommit fram till att männen anförtrodde sina hustrur – som änkor – ett betydligt större administrativt och finansiellt ansvar än vad lagen egentligen gav utrymme för. Hustrun utnämndes t.ex. ofta till universalarvinge och till förmyndare för barnen. Detta ligger väl i linje med de resultat man nått på engelskt område. När det gäller testamenten ser hon emellertid inte den tydliga könsskillnad som vi nyss redogjorde för. Möjligen kan kvinnor sägas gynna andra kvinnor, men det är bara ett svagt mönster.⁹⁵

För svenskt vidkommande saknas ännu större systematiska undersökningar om testamenten, och här öppnar sig verkligen ett stort och högintressant forskningsfält.⁹⁶ Den frenesi, med vilken domböckerna angripits ur en rad aspekter, borde kunna ge avkastning även i denna fråga. För att ge en fingervisning om vad materialet kan ge har vi sammanställt de testamenten, som finns i Askers häradsrättsarkiv för perioden 1721–1726.

Tabell 1: Testamenten, Askers härad 1721–1726

Testator	1721–1723	1724–1726
	antal	antal
man och hustru, ömsesidigt	6	2
man och hustru, ömsesidigt, barnlösa	4	2
man och hustru, företråde för man	1	2
man och hustru, företråde för kvinna	1	–
änka, företråde för man	–	5
man, företråde för man	–	1
Summa	12	12

Källa: Askers häradsrättsarkiv, domböcker 1721–1723, vol. AIa:6, småprotokoll 1724–1726, vol. AIIa:1, ULA.

Den övervägande delen av testamenten upprättade under åren 1721–1723 var, som framgår av tabell 1, testamenten som man och hustru skrev tillsammans. De testamenterade allt till varandra; den som överlevde den andra skulle under sin livstid disponera egendomen, opåtalat från arvingarna. Först när båda var döda skulle arvet skiftas. Vid några tillfällen finns förbehållet att överenskommelsen gällde endast så länge den efterlevande förblev ogift. För fyra par angavs att de var barnlösa, medan det för de andra sex paren varken nämndes barnlöshet eller förekomst av barn. Testamentena kan här ses som ett slags försäkring för den part, som levde längst, att sitta i orubbat bo. Någon liknande form av inbördes testamenten tas inte upp av Amy Louise Erickson.

Under perioden 1724–1726 skrevs hälften av testamentena av man och hustru tillsammans. Nästan lika många, fem stycken, gjordes dock av änkor, vilka på sin ålders höst ville reglera framför allt sina egna förhållanden. Mot att de fick någon form av underhåll under resten av sin livstid överlät de ägande- eller bruksrätten på något av barnen. Det är svårt att utifrån ett så här litet antal dra några större slutsatser, och det finns inte heller motsvarande testamenten gjorda av ensamma män att jämföra med. Ändå framträder ett tydligt mönster hos änorna. Ingen av dem överlät sin egendom till en dotter, utan alla hade män – oftast en eller flera söner – som förmånstagare. I de fall, då orsak angavs, var det för att just den personen redan gjort insatser för hushållet.

Erickson menar ju att kvinnor oftare än män gjorde testamenten.⁹⁷ Vad gjorde då männen? Det är möjligt att testamenten var en i första hand kvinnlig strategi, och att männen på annat sätt fördelade sin egendom. Det blir därför *strategiskt* viktigt att inte bara undersöka testamenten, utan att även inkludera andra former av egendomsöverföring, som försäljningar, gåvor etc. Mannen överlät ofta redan under sin livstid en del av egendomen till en av arvtagarna. Absolut vanligast var att detta skedde till en man. Detta är inte detsamma som att sonen fick företräde före dottern, utan mågen kunde likaväl vara den lycklige. I arvstvister är det inte alls ovanligt att striden stod mellan söner och deras svågrar.⁹⁸ Är det så att mågar ofta favoriseras, kan det också ses som ett sätt att favorisera dottern, om än indirekt.

Ett drag som ändå framträder är den vikt man lade vid att kunna bibehålla gården som en bruksenhet. Det var oftast den person, eller det äkta par, som hjälpt till mest med skötseln som fick överta egendomen. Någon som inte gjort vad som kanske väntats av personen i fråga kunde rent av fråntas arvsrätten – så länge det inte rörde sig om arvejord förstås. Flera testamenten innehåller också en uttrycklig önskan om att övriga arvtagare ska ta lösen. De barn som flyttat från hemmet och bildat ett eget hushåll ansågs uppenbarligen inte ha samma behov av – eller rätt till – att överta föräldrahemmet.

Såväl i Sverige som i England har testamenten använts för att reglera egendomsöverlåtelse, och på båda håll kan de betraktas som medvetna strategier. Även om det ännu inte finns underlag för att göra en jämförelse, kan vissa hypoteser ändå formuleras. Det tycks som om syftet med dessa strategier varierat länderna emellan. I England kan det ha handlat om att ge fler barn del

av arvet, i Sverige om att hålla samman egendomen genom att favorisera ett av barnen. Detta måste givetvis tolkas mot bakgrund av de olika lagar, som man genom testamentena ville kringgå. Engelsk common law föreskrev primogenitur på manslinjen, svensk landslag föreskrev arvsrätt för alla barn, om än olika stor för söner och döttrar. Man måste vidare ha någon föreställning om hur många arv som fördelades i enlighet med lagens föreskrifter. Risken blir annars att man i för hög grad betonar ovanliga överlåtelser.

Trots skillnader i lagarna, fanns det stora likheter mellan Sverige och England ifråga om den statliga målsättningen, som var att förhindra uppsplittning av fast egendom. I Sverige fanns hemmansklyvningsförbudet, i England reglerna om äldste sonens förstfödslorätt. Det tycks vidare som om den lokala sedvänjan ibland stämde överens med statliga intentioner, ibland inte. Av testamentsundersökningen från Asker, som var en utpräglad bondebygd, framgår att hushållsföreträdarna inte ville att gårdarna skulle splittras. Eva Zernell-Durhán visar också på förekomsten av enarvingesystem i Anundsjös bondebygd, som dock inte upprätthölls genom testamenten utan genom att gården överläts före föräldrarnas död, och ibland genom lottning.⁹⁹ I Övre Dalarna, med dess mångfacetterade näringsstruktur, delade man istället konsekvent upp den fasta egendomen, stick i stäv med statsmaktens intentioner. Liknande skillnader verkar ha funnits i England: Erickson visar å ena sidan hur man använde testamenten för att kringgå lagen och ge de andra barnen mer, medan Maxine Berg, å andra sidan, klarlagt hur testamenten lika väl kunde fylla funktionen att förhindra uppsplittning.

Att gå till högre rättsinstans

En styrka hos Amy Louise Erickson är att hon mäktat med att analysera hur olika rättsinstanser ställt sig till testamenten och äktenskapsförord. Hon kan visa att appellationsdomstolarna (the equity courts) ofta var benägna att godta sådana avtal, som annars brukade underkännas i common law courts. Man tillämpade skälighetsbedömningar, och kände sig inte bunden att till punkt och pricka döma enligt lag. Att ta sin sak till en sådan appellationsdomstol kan därför ha varit en viktig strategi för kvinnor, och Erickson kan också visa att det under hennes undersökningsperiod var en växande andel kvinnor som uppträdde som käreande i dessa domstolar. Följande tabell redovisar Ericksons resultat för tiden 1613–1714 samt, parallellt, resultat från en pilotundersökning av Svea hovrätts käreande under tiden 1614–1705.

Tabell 2: Kärändens kön i the Court of Chancery respektive Svea hovrätt, från tidigt 1600-tal till tidigt 1700-tal

	England 1613–1714		Sverige 1614–1705	
Kärände	antal	%	antal	%
Män	1663	69	965	69
Kvinnor	621	26	352	25
Korporationer och oklara	116	5	91	6
Summa	2400	100	1408	100

Källa: Erickson 1993, s. 115, Svea hovrätts arkiv, Janus Regius I, RA.¹⁰⁰

Tabell 2 visar på en häpnadsväckande stor överensstämmelse mellan Sverige och England, när det gäller andelen kvinnliga kärände vid appellationsdomstolarna. Förmodligen ligger det något slumpmässigt i denna stora överensstämmelse, men det förefaller å andra sidan inte sannolikt att siffrorna skulle ändras radikalt om pilotstudiens underlag utökades.¹⁰¹ De kvinnliga kärände i England var som regel änkor eller kvinnor, som kärade tillsammans med sin make.¹⁰² Att man skulle kära tillsammans med maken var ett krav i common law, som alltså följdes även i appellationsdomstolen.¹⁰³ Liknande bestämmelser fanns i Sverige,¹⁰⁴ men det återstår ännu att utreda hur de följdes. Att döma av det register, som förtecknar de kärände i Svea hovrätt, var det i Sverige mycket vanligt att kvinnor, som saknade beteckningen änka, kärade ensamma.¹⁰⁵ Av enskilda mål får man också detta intryck, men för att nå full säkerhet skulle man behöva kontrollera varje kärände kvinnas civilstånd i annat material.

Som Erickson också påpekar, var detta att uppsöka en appellationsdomstol inget som stod var och en till buds. Det fanns här en klassaspekt, som huvudsakligen bottnade i de utgifter, som appellation drog med sig,¹⁰⁶ och som blev allt mer markerad under 1600-talets lopp.¹⁰⁷ Tillhörde man de högre samhällsskikten var sannolikheten med andra ord större att man skulle kunna få ett avtal godkänt, vilket stred mot common laws bestämmelser. Det var också i dessa grupper som behovet kan ha varit störst av sådana avtal. Rika kvinnor hade ett intresse av att skydda sin egendom innan de ställde sig under coverture. Mer än hälften av dem, som var inblandade i tvister om äktenskapsförord i the Court of Chancery, kom, föga förvånande, från högre samhällsklasser.¹⁰⁸ Någon liknande kalkyl har inte gjorts för det svenska materialet, men det står även här klart att kvinnor ur högre sociala skikt spelade en framträdande roll som kärände. Detta hänger givetvis delvis samman med att hovrätten var första instans för adeln, men förklarar inte allt.

Viktigt i sammanhanget är nämligen att en mindre grupp kvinnor var extremt aktiva i hovrättens civilrättsliga mål. Det var inte 352 olika kvinnor som kärade (se tabell 2), utan bra många färre. Några få kvinnor återkom ständigt, och det var uppenbarligen sådana som hade aktiv del i ekonomiska angelägenheter. Bland dem märktes förvisso adelskvinnor: Anna Skytte, Christina De la Gardie och Christina Cronström. Christina Cronström var, till exempel, dotter till en klädeshandlare i Stockholm och gift med Isak Cronström, adlad och aktiv i svensk bergshantering (som bruksägare och som medlem av Bergskollegium).¹⁰⁹ Hon var en ytterst flitig kärande i hovrätten, och hon drev bl.a. mål mot brukets motparter i Bergslagen.¹¹⁰ Men här fanns också kvinnor med ett enklare ursprung, vilka slog vakt om det de menade vara sin egendom. Här kan nämnas Catharina Johansdotter i Farsta, som återkommer flera gånger,¹¹¹ och Elisabet Hansdotter, som stred för sitt efter morfadern ärvda stubbehemman kring år 1685. Gården hade kommit i andras händer under drottning Christinas tid, och sedan 1669 hade Elisabet samlat in attester att använda vid en framtida rättegång. Vid rättens behandling av ärendet intygades det att morfadern lagt ned mycket arbete på att röja marken; det intygades också att Elisabets mamma själv hade varit med om detta röjningsarbete.¹¹² Målet ger en tydlig bild av egendomens betydelse för Elisabet själv. Det ger också en inblick i hur man såg på den som saknade egendom; mot Elisabet anfördes att hon var ”en lös och flyktig kvinna, i det hon haver varken lös eller fast egendom”.¹¹³

VIII. Egendom, makt och genusystem

Ägande och egendom är viktiga begrepp när det gäller all samhällsanalys. Ägandet, menar Renée Hirschon, formar de sociala relationerna i ett samhälle. Hur samhället är organiserat avspeglas till stor del i olika personers ägandepositioner.¹¹⁴ Amy Louise Erickson anser att en persons ekonomiska position är avgörande för personens status. Eftersom ekonomisk position i sin tur byggs upp genom sådant som arv, finansiell säkerhet samt löner, finns det goda teoretiska skäl att studera arvsöverföringar.¹¹⁵ Överförande av egendom är också något som förekommer inom alla samhällsklasser, vilket gör att en forskning med inriktning på egendom kan handla om merparten av befolkningen. Man kommer åt en mer vardaglig nivå när intresset fokuseras på oproblematiske överföringar av egendom, till skillnad från egendomstvister. Eftersom förutsättningar för ägande och hanterande av egendom regleras noga i lagtexter och liknande, ges slutligen goda möjligheter att jämföra mer teoretiska ideal med hur det faktiskt fungerade i praktiken.¹¹⁶

Men frågor om egendomsordning och egendomsöverföringar kan också kopplas till genusteoretiska perspektiv, där frågan om kvinnors makt och avmakt står central, ty innehav av egendom kopplas ofta till makt. Den som äger produktionsmedel (i första hand jord för äldre tid) kan antas besitta en viss

makt; den som inte gör det kan antas vara maktlös. Så kan det ovan relaterade fallet om Elisabet Hansdotter tolkas, och såväl Erickson som Sue Sheridan Walker anser att kontroll över egendomen gav kvinnan både makt och status. Den senare av de två framhåller dessutom att kvinnorna härigenom fick tillgång till en del av det offentliga livet som normalt sett inte tillkom dem.¹¹⁷ Flera forskare menar emellertid att kvinnans kapacitet var betydligt mer kringskuren än mannens, även om hon hade egendom.¹¹⁸ Man kan därför diskutera huruvida egendomen och ägandet är något, som i sig ger makt. Susan Staves menar att den kopplingen är reserverad för, just det, män. Bara om ägaren var en man gav jorden makt och sociala prestige.¹¹⁹ Laborerar man istället med ett hushållsperspektiv kan det bli lättare att se varför det som regel funnits en koppling mellan makt och egendom för män, men endast undantagsvis för kvinnor. Som Anders Florén betonat var ägandet en hushållsangelägenhet, och det var den person som för tillfället *råkade* föra hushållets talan utåt som kom i åtnjutande av den makt ägandet gav. Detta betyder ju inte att det inte kan ha förekommit motsättningar mellan man och hustru om hur egendomen skulle förvaltas.¹²⁰

Något som skulle kunna tala för att innehav av egendom i sig gav kvinnor makt är det faktum, vilket vi berört tidigare, att änkor, som hade full kontroll över egendomen, också var rättsligt behöriga och aktiva i ekonomiska sammanhang. Här noterar Erickson dock en både intressant och viktig skillnad i klass. Välbärgade män, vilkas änkor genom ett sådant förfarande skulle kunna erhålla stor ekonomisk makt, var de män som oftast begränsade ankans legat, och inte gav henne full kontroll över egendomen.¹²¹ Om ägande gav kvinnor makt, tillkom den sällan kvinnor i högre klasser. Christer Winbergs diskussion om bordsrättens effekter för kvinnor ur högre samhällsskikt bestyrker detta,¹²² liksom Anita Göranssons resonemang kring borgerlighetens sammankoppling mellan män och ägande.¹²³ James Collins argumenterar för att rättsliga begränsningar för kvinnor var ett svar på den allt större makt de fick i och med marknadsekonomin framväxt.¹²⁴

Bilden är komplicerad: det är förmodligen omöjligt att besvara frågan huruvida egendom i sig medförde makt med ett ja eller ett nej. Det handlar inte om rätt eller fel, utan om komplementära synsätt. Att forskare sins emellan har olika uppfattningar är därför inte förvånande, och det gäller även oss själva. Det handlar mycket om vad man vill lyfta fram: ett strukturellt tvång, baserat på lagen, eller en frihet i praxis. Kvinnors agerande inför rätten kan t.ex. tolkas som att de i praktiken hade en stor frihet, samtidigt som förekomsten av olika lagrestriktioner ändå tvingade dem att ta till just kringgående strategier. Detta strukturella tvång fanns inte för män. Däri låg genussystemets skevhet, snarare än i primogeniturbestämmelser respektive kravet att söner skulle ärva dubbelt så mycket som döttrar. Susan Staves framhäver, med emfas, samhällets patriarkala strukturer, oföränderliga över tid. Oavsett vad kvinnorna gjorde i praktiken, var de underordnade männen,¹²⁵ och beroende av mannens beredvilighet att göra för kvinnan förmånliga dispositioner.¹²⁶ Andra lyfter istället fram

olika sätt att kringgå dessa strukturer, och betonar kvinnans faktiska frihet. För att föra diskussionen ett steg vidare, vore det angeläget att komplicera själva begreppet underordning och, som Susan Amussen, diskutera dess räckvidd i praxis och om kvinnor själva upplevde sig som underordnade.¹²⁷

För svenskt vidkommande är området kvinnor och egendom inte orört, men ändå i behov av ingående diskussion utifrån gedigna, empiriska undersökningar. Vi har här lyft fram olika aspekter som kan belysa problematiken. Att beakta variabler som kön, klass, civilstånd och hushållsroll när man studerar kvinnan är inte direkt något nytt, men tål att upprepas. Beaktas bör också den spänning som finns mellan norm och praxis. Ur en forskningsstrategisk synvinkel är det också betydelsefullt att diskutera vad begreppen ägande och egendom egentligen innebär, eller rättare sagt innebar, för den tid man undersöker. Att skilja mellan lös och fast egendom samt mellan arv och avlinge är centralt för svenskt vidkommande. Likaså att se vad ägande förde med sig avseende förfogande, kontroll etc. Valet av källmaterial är även det av stor betydelse för slutsatsernas bärkraft. Först utifrån de här skisserade forskningsstrategierna blir det sedan möjligt, och riktigt intressant, att diskutera frågor som rör makt och underordning samt hur genussystemet sett ut över tid.

Noter

1. Vi vill tacka Anders Florén för värdefulla synpunkter på artikelns disposition.
2. Jane Austen, *Pride and Prejudice* (Penguin 1972), s. 106f.
3. Ulf Sporrang & Elisabeth Wennersten, *Marken, gården, släkten och arvet. Om jordägandet och dess konsekvenser för människor; landskap och bebyggelse i Tibble och Ullvi byar; Leksands socken 1734–1820*. Leksands sockenbeskrivning del X (Stockholm 1995).
4. Amy Louise Erickson, *Women and Property in early modern England* (Routledge 1993).
5. Christer Winberg, "Familj och jord i tre västgötaskenar. Generationsskiften bland självägande bönder ca 1810–1870", i *Historisk tidskrift* 101, 1981; dens., *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier* (Stockholm 1985).
6. David Gaunt, *Familjeliv i Norden* (Stockholm 1983); dens., "Rural Household Organization and Inheritance in Northern Europe", i *Journal of Family History* 1987:1-3.
7. Eva Zernell-Durhán, *Arvet och hemmanet. Generationsstrategier i det norrländska bondesamhället 1750–1895* (opubl. lic-avhandling, Umeå universitet 1990).
8. Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611* (Lund 1993), s. 98ff, Eva Österberg, "Bonde eller bagerska? Vanliga svenska kvinnors ekonomiska ställning under senmedeltiden", *Historisk tidskrift* 100, 1980, s. 284ff.
9. Se t.ex. Cornelia Hughes Dayton, *Women before the bar: Gender, law, and society in Connecticut, 1710–1790*, (Princeton 1986), kap. 3, Gislí Águst Gunnlaugsson, "Sedlighetsbrott i Norden 1550–1850", i *Det 22. nordiske historikermøte: Rapport 2* (Oslo 1994) samt artiklar i *Women, crime and the courts in early modern England*, ed. Jennifer Kermode & Garthine Walker (The University of North Carolina Press 1994).
10. Sue Sheridan Walker, "Introduction", i *Wife and widow in medieval England*, ed. Sue Sheridan Walker (The University of Michigan press 1993), s. 2.
11. Anita Göransson, "Kön som analyskategori i den ekonomiska historien. Några linjer och resultat", i *Det 22. nordiske historikermøte: Rapport 3* (Oslo 1994), s. 82.
12. Erickson 1993, s. 3.
13. Erickson 1993, s. 17f.
14. Renée Hirschon, "Introduction: Property, power and gender relations", i: *Women and property — women as property*, ed. Renée Hirschon (S:t Martin's press 1984).
15. Susan Staves, *Married Women's separate property in England, 1660–1833* (Harvard UP 1990).
16. Marylynn Salmon, *Women and the law of property in early America* (The University of North Carolina press 1989).
17. Maxine Berg, "Women's property and the industrial revolution", i *The journal of interdisciplinary history*, vol. 24, nr 2, 1993, James B. Collins, "The economic role of women in seventeenth-century France", i *French historical studies* 16, 1989, Barbara B. Diefendorf, "Women and Property in ancien régime France. Theory and practice in Dauphiné and Paris", i *Early modern conceptions of property*, ed. John Brewer & Susan Staves (Routledge 1995).
18. Presenterades vid den 11:e ekonomisk-historiska världskongressen i Milano 1994.
19. Erickson 1993, s. 14.
20. Se t.ex. Salmon 1989, s. xiff., Staves 1990, s. 25f.
21. För en genomgång av kvinnans ställning utifrån normativt material, se Gudrun Andersson Lennström, "Makt och myndighet. Kring 1686 års lagkommission och kvinnors vardagsmakt", i Gudrun Andersson Lennström & Marie Lennersand, *Sprickor i muren. Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet* (Uppsala 1994).

22. Här kan nämnas några av dem Amy Louise Erickson tar upp: *The lawes resolutions of women's right: Or, the lawes provision for women 1632, The hardship of the English laws. In relation to wives. With an explanation of the original curse of subjection passed upon the woman 1735, Woman not inferior to man 1739, Woman's superior excellence over man 1740, The history of women 1782.*
23. Eva Österberg, "Dygdig matrona och ensam bonde", i *Folk förr. Historiska essäer* (Stockholm 1995), s. 215f.
24. Staves 1990, s. 198.
25. Christina Carlsson Wetterberg, "Från patriarkat till genussystem — och vad kommer sedan?", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3, 1992.
26. Salmon 1986, s. 185, Staves 1990, s. 203. Se även Elizabeth M. Craik, "Introduction", i *Marriage and property*, ed. Elizabeth M. Craik (Aberdeen UP 1984), s. 1.
27. Harold J. Berman, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition* (Harvard 1983), s. 445ff.
28. Erickson 1993, s. 28 (gällde provinserna York och Wales samt the City of London).
29. Göran Inger, *Svensk rättshistoria* (3:e uppl., Malmö 1986), s. 146.
30. Tim Stretton, "Women, custom and equity in the courts of requests", i: *Women, crime and the courts in early modern England* (The University of North Carolina Press 1994).
31. Bo H. Lindberg, *Praemia et poenae. Etik och straffrätt i Sverige i tidig ny tid* (Uppsala 1992).
32. Jfr Hans Petersson, *Morgongävoinstitutet i Sverige under tiden fram till omkring 1734 års lag* (Stockholm 1973), i vilken hovrätternas civilrättsliga material kommer till stor användning.
33. Pionjärer när det gäller att använda domböcker i större skala har, som bekant, Bengt Ankarloo, Jan Sundin, Marja Taussi Sjöberg och Eva Österberg varit. Bland de juridiskt skolade rättshistorikerna är det för tillfället mest Göran Inger som har använt denna materialgrupp.
34. *Tingsprotokoll för Njurunda I* (Sundsvall 1982), 1642:21.
35. *Ibid.* 1652:27.
36. Sporrang & Wennersten 1995, s. 198.
37. *Malmö Skifter 1. Bofortegnelser 1546–1559 udgivet ved Einar Bager af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie* (København 1977), Eli F. Heckscher, *Six kapitler om släktforskning. Kort handledning för amatörer* (1954), Nils-Arvid Bringéus, *Bouppteckningar som etnologisk källa* (Lund 1974).
38. En relativt snabb inblick i Svea hovrätts civilrättsliga material kan man få genom att använda Kuylenstiernas sakregister (1614–1680) eller, bättre, Janus Regius, Del 1 (1614–1705), Del 2 (1706–1748). Den senare är uppställd efter kändandens förnamn, och gör det ganska lätt att identifiera kvinnliga målsägande.
39. Se även Göransson 1994, s. 82.
40. Andersson Lennström 1994, s. 19ff., Grethe Jacobsen, *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400–1600, lovfaste mænd og ærlige kvinder* (København 1995), kap. 3.
41. Sølvi Sogner & Hilde Sandvik, "Ulík i lov og lære; lik i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500–1800", i *Norsk historisk tidsskrift* 68, 1989, s. 446f., Erickson 1993, s. 39.
42. Hirschon 1984, s. 5ff., Erickson 1993, s. 4, Diefendorf 1995, s. 172.
43. Amanda Vickery, "Women and the world of goods: a Lancashire consumer and her possessions, 1751–81", i *Consumption and the world of goods*, ed. John Brewer & Roy Porter (Routledge 1993), s. 276, 281. En sådan funktion var t.ex. att genom konsumtion markera sin sociala status. Här kan man se en skillnad mellan ett manligt och ett kvinnligt konsumtionsmönster, där den kvinnliga konsumtionen är mer synlig än den manliga. Det understryker, menar Vickery, bilden av den konsumerande och kanske slösaktiga kvinnan och den producerande mannen.
44. Diefendorf 1995, s. 175. Diefendorf betonar också kontrasten mellan hustruns

inkapacitet och ankans självständighet, s. 183.

45. Hilde Sandvik, "Umyndige" kvinnor i handel och händverk. *Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet* (Oslo 1992).
46. För en bra diskussion och god applicering av genus och klass, se Susan Dwyer Amussen, *An ordered society. Gender and class in early modern England* (Oxford UP 1988).
47. För diskussion kring begreppet hushåll, se Anders Florén & Göran Rydén, *Arbete, hushåll och region. Tankar om industrialiseringsprocesser och den svenska järnhanteringen* (Uppsala 1992), kap. 3.
48. Amussen 1988.
49. Andersson Lennström 1994, s. 53. Se även Österberg 1995, s. 221ff.
50. Hirschon 1984, s. 8. Se även Collins 1989, s. 467ff., Göransson 1994, s. 80, Anders Florén, *Genus och producentroll. Kvinnoarbete inom svensk bergshantering, exemplet Jäders bruk 1640–1840* (2:a uppl., Uppsala 1995), s. 40ff.
51. Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", i *Gender and the politics of history* (Columbia UP 1988), s. 44f.
52. En liknande tankegång utvecklas av Göransson 1994, s. 90.
53. Erickson 1993, s. 72, 77f.
54. Endast 60 % av alla äktenskap producerade en son, och i 20 % föddes bara döttrar. Erickson 1993, s. 5.
55. Se även Barbara Todd, "Freebench and free enterprise: widows and their property in two Berkshire villages", i *English rural society 1500–1800. Essays in honour of Joan Thirsk*, ed. John Chartres & David Hey (Cambridge UP 1990), s. 181f.
56. Erickson 1993, s. 48. Procentsatserna är höga även historiskt sett, och har sedan dess inte överträffats. Som jämförelse nämner hon att motsvarande andel hos brittiska och amerikanska kvinnor under 1970- och 1980-talen är 5–7 %.
57. *Ibid.* s. 227.
58. Se t.ex. Ann J. Kettle, "My wife shall have it': Marriage and property in the wills and testaments of later medieval England", i *Marriage and property*, ed. Elizabeth M. Craik (Aberdeen UP 1984), s. 100.
59. Erickson 1993, s. 78.
60. *Ibid.* s. 186, 224.
61. *Ibid.* s. 92.
62. Carol F. Karlsen, *The devil in the shape of a woman. Witchcraft in colonial New England* (W.W. Norton & Company 1987), kap. 3. För svenskt vidkommande diskuterar Bengt Ankarloo de anklagades sociala status. Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (2:a uppl., Stockholm 1984), s. 277ff.
63. Erickson 1993, s. 90f. Se även diskussion hos Georges Duby, rörande riddarskapets giftermål. Georges Duby, *William Marshal eller Den bästa riddaren i världen* (Stockholm 1985), s. 134ff, särskilt s. 144–146.
64. Se t.ex. Marja Taussi Sjöberg, "Mellan far och make. Ägandet, arvet och kvinnorna", i *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*, red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (Stockholm 1994), s. 53.
65. Erickson 1993, s. 93ff. Hemgiften hade också ett kulturellt värde för kvinnan. Den var en symbol för kvinnans karaktär, för hennes sexuella heder. Hemgiftens storlek var alltså viktig för brudens såväl som för hennes familjs heder. En väl tilltagen hemgift behövde inte bara vara en börda, utan genom den kunde man också locka till sig relativt välbeställda män, något som givetvis kunde komma hela familjen till godo. Se även Kari Telste, *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652–1710* (Oslo 1993), s. 133.
66. Erickson 1993, s. 102ff., 124ff., 150, 226.
67. Joan Thirsk, "Industries in the Countryside", i *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England in honour of R. H. Tawney*, ed. F. J. Fisher. (Cambridge 1961).

68. Maxine Berg, *The Age of Manufactures 1700–1820* (Fontana Press 1985), s. 103ff.
69. Sporrang & Wennersten 1995, avdelning III.
70. Jfr även Berg 1993.
71. Erickson 1993, s. 139.
72. Erickson menar nämligen att det förekom att man inte registrerade förordet utan mannen förband sig på heder och samvete att respektera det. Erickson 1993, s. 226.
73. Se ovan, avsnitt IV (om hushållet).
74. Erickson 1993, s. 226.
75. Ibid. s. 100.
76. Ibid. s. 234.
77. Susan Dwyer Amussen, "The Gendering of Popular Culture in Early Modern England", i *Popular Culture in England, c. 1500–1800*, ed. Tim Harris (Macmillan Press 1995), s. 53.
78. Jfr ovan, avsnitt I.
79. Erickson 1993, s. 224f. Se även Garthine Walker, "Women, theft and the world of stolen goods", i *Women, crime and the courts in early modern England* (The University of North Carolina Press 1994), s. 88ff.
80. Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden* (Göteborg 1974).
81. Erickson 1993, s. 81.
82. Diefendorf 1995, s. 184f. Se även Dayton 1986, s. 71.
83. Todd 1990, s. 199f.
84. Jfr Amussen 1988 och Berg 1993. Mer om detta nedan, avsnitt VII.
85. 21 juli 1677; 10 juni 1684, Schmedemann s. 690ff och 864.
86. Berg 1993, s. 249.
87. 3 juli 1686, Schmedemann s. 993. Om mannen av obillighet eller egennyttighet vägrade att ge sitt samtycke kunde hustrun få saken prövad inför rätta.
88. *Förarbeten till Sveriges rikes lag 1686–1736, efter offentligt uppdrag utgifna av Wilhelm Sjögren* 1 (Uppsala 1900–1909), protokoll 1690, s. 142, 146, 156. För vidare diskussion, se Andersson Lennström 1994, s. 48.
89. Ser man bara till gifta kvinnors testamenten blir bilden annorlunda. Mary Prior, "Wives and wills 1558–1700", i *English rural society 1500–1800. Essays in honour of Joan Thirsk*, ed. John Chartres & David Hey (Cambridge UP 1990), s. 208f.
90. Erickson 1993, s. 155, 212ff. Barbara Hanawalt menar att ett liknande mönster av ett vidare nätverk kom till uttryck när änkor valde ny äktenskapspartner. Barbara A. Hanawalt, "Remarriage as an option for urban and rural widows in late medieval England", i *Wife and widow in medieval England*, ed. Sue Sheridan Walker (The University of Michigan press 1993), s. 141, 160.
91. Erickson 1993, s. 222.
92. Amussen 1988, s. 91f. Se även Berg 1993, s. 241.
93. Amussen 1988, s. 93. Se även Kettle 1984, s. 95f.
94. Berg 1993, s. 248f.
95. Diefendorf 1995, s. 179ff.
96. Något berörs detta av Marja Taussi Sjöberg, "Kvinnorna på Njurundatinget på 1600-talet", i *Historisk tidskrift* 112, 1992, s. 152ff.
97. Erickson 1993, s. 155.
98. Dombok 1721–1725, vol. A1a:6, Askers häradsrättsarkiv, ULA.
99. Zernell-Durhán 1990, s. 65ff.
100. Någon fullständig genomgång av Janus Regius har inte gjorts för denna pilotstudie. Istället har vi valt att gå igenom två bokstäver, under vilka det finns en rimlig chans att finna kvinnliga kårande. Valet har fallit på bokstäverna A och C, med tanke på vanliga namn som Anna, Christina och Catharina. Ericksons siffror är framräknade på likartat sätt: endast fall registrerade under bokstaven A i en av rättens sex divisioner har gått genom.

Det möter inga hinder att utöka den svenska studiens underlag genom att gå igenom hela Janus Regius Del I. Dessutom kan studien utsträckas till 1748 genom att även gå igenom Janus Regius Del II.

101. Jfr föregående not.
102. Erickson 1993, s. 115 tabell 7.2.
103. Erickson 1993, s. 115.
104. Andersson Lennström 1994, s. 26ff.
105. En analys av de 352 kvinnliga kårande i tabell 2 visar att 231 (66 %) betecknas som hustru, fru eller jungfru i Janus Regius. Endast 19 (5 %) betecknas som änkor. Det har dock inte kunnat säkerställas om detta återspeglar ett verkligt förhållande eller om registratorn slarvat med att i förekommande fall ange änkestånd.
106. Initialkostnaden var egentligen inte stor, men den växte snabbt på grund av sådant som inhämtande av vittnen, förseningar, mutor, etc. Erickson 1993, s. 117.
107. Erickson 1993, s. 31.
108. Ibid. s. 117 och tabell 7.3.
109. Christina Cronström, f. Hanssen, 1632–1708. Elgenstierna.
110. Svea hovrätt, Dombok 1687, Christina Cronström mot Isak Andersson (tvist om slog och åverkan), mot Erik Boij (inlösning av frälsehemman i Ramnäs), dito 1703, mot Johan Matsson (om åverkan).
111. Svea hovrätt, Codex rationum 1684, flera mål.
112. Svea hovrätt, Codex rationum 1686, Elisabet Hansdotter mot Nils Larsson med intressenter; Liber causarum 1685, vol 136 pars 4.
113. Liber causarum 1685, vol 136 pars 4, folio 7–9 (inlaga från Anders Michelsson och Nils Larsson Garman).
114. Hirschon 1984, s. 5.
115. Erickson 1993, s. 19.
116. Ibid. s. 4.
117. Erickson 1993, s. 19, Walker 1993, s. 5f., Sue Sheridan Walker, "Litigation as personal quest: suing for dower in the royal courts, circa 1272–1350", i *Wife and widow in medieval England*, ed. Sue Sheridan Walker (The University of Michigan press 1993), s. 81. En kritik som kan riktas mot Erickson är att hon vid ett par tillfällen för fram slutsatser grundade på e-silentio-argument, t.ex. s. 58 och 180f.
118. Se t.ex. Ann Whitehead, "Women and men; kinship and property: some general issues", i *Women and property — women as property*, ed. Renée Hirschon (S:t Martin's press 1984), s. 180, Andersson Lennström 1994, s. 53ff.
119. Staves 1990, s. 226f. Se även Karlson 1987, s. 83.
120. Florén 1995. Se även Göransson 1994, s. 84.
121. Erickson 1993, s. 157, 186.
122. Winberg 1985, s. 50.
123. Göransson 1994, s. 82.
124. Collins 1989, s. 467f.
125. Staves 1990, s. 229.
126. Erickson 1993, s. 234.
127. Amussen 1995, s. 50ff.